

POLITIK OG GULDALDER

Bertel Nygaard: *Guldalderens moderne politik. Om krisediagnose, utopi og handling hos Johan Ludvig Heiberg*, Aarhus Universitetsforlag 2011, 259 s.

■ NIELS KAYSER NIELSEN

Det har længe hørt til en af de historiografiske grundantagelser, at 1800-tallets første årtier var en politisk død periode. Det har været almindeligt accepteret, at der i tiden mellem dr. Dampe og hans foreningsdannelse i 1820 til iværksættelse af en statsomvæltning og Steen Steensen Blichers berømte ord på det første Himmelbergmøde i 1839 om, at vi alle er nordmænd, ikke skete det store på den politiske front – bortset fra at Frederik 6. efter lang tids sejslæb endelig måtte give sig og imødekomme det fra Tyskland stammende krav om indførelse af stænderforsamlinger. Dette står i modsætning til situationen i vore nordiske broderlande, hvor enevælden ikke var i stand til at kue politisk nytænkning i samme omfang som i Danmark. Tiden var præget af et spidsborgerligt biedermeierhegemoni med Christian Winthers diktum "Fra Afgrundens Dyb jeg vender mit Øye", suppleret af indledningslinjerne fra digtet *Aftenmøde* fra 1834 "Sid stille hos din røde Ko og bliv kun ikke bange", som en ledetråd, der syntes at indebære fuldbyrdelsen af Knud Lyhne Rahbek og Bakkehus-kredsens krav: "Nu bort med alskens Politik og lad os passe vores Drik!". Det land, der endnu ikke i geografisk, men nok i åndelig henseende var et puslingeland, og som hyggede sig i smug, ville nødtigt vide af den fæle omverden og de nye forestillinger om politik. Og i øvrigt var kongen konstant parat til at gribe ind overfor "Skrivefrækheden".

I dag er denne noget reduktive opfattelse taget op til revision. Som på så mange andre områder var Hans Jensen i sin stænderforsamlingsbog¹ tidligt ude med en problematisering, som senere er blevet fulgt op af folk som Steen Bo Frandsen og Claus Friisberg,² og i disse år er der bl.a. takket være det store dansk-norske netværk om tiden efter 1814, som Rasmus Glenthøj har været hovedarkitekten og drivkraften bag, for alvor kommet skred i de hævdvundne opfattelser.³ I det mindste står det i dag i stigende grad klart, at den tidligste politisering ikke først

---

¹ Hans Jensen: *De danske Stænderforsamlinger Historie 1830-1848*, bd. 1-2. København: Schultz 1931-34.

² Steen Bo Frandsen: *Opdagelsen af Jylland. Den regionale dimension i Danmarkshistorien 1814-64*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag 1996; Claus Friisberg: *Den danske vej fra enevælde til demokrati. Borger og bonde i overgangsårene 1830-48*, Varde: Vestjysk kulturforlag 1998 og samme: *Ideen om et frit Danmark*, Varde: Vestjysk kulturforlag 2003.

³ Rasmus Glenthøjs 1814-netværk løb af stabelen fra november 2010 til maj 2012 og holdt en række velbesøgte seminarer med deltagelse af forskere fra de nordiske lande.

fandt sted i 1840'erne, men at den tog sin begyndelse i 1830'erne og måske endda tilbage i anden halvdel af 1820'erne. Senest har Steen Busck vist, at *Kjøbenhavns-posten* i 1835 var helt og aldeles domineret af politisk stof.⁴

Det er denne revision, Bertel Nygaards bog om Johan Ludvig Heibergs politiske tænkning skriver sig ind. Dette kan siges at være bogens første kontekstualisering. Den forholder sig her til den dagspolitiske udvikling i 1830'ernes politiske landskab, hvor der ikke mindst inspireret af revolutionerne rundt om i Europa – Belgien, Polen, Frankrig og flere tyske stater – bredte sig en fornemmelse af krise og opbrud. Dels som følge af opstandene i sig selv, dels som følge af en udkrystallisering af en særlig politisk sfære defineret af og ved sig selv. Yderst overbevisende fremanalyserer forfatteren, hvorledes Heiberg befandt sig i et dilemma: på den ene side hyldede han bevægelsen fremad og de nye tider med de efter hans opfattelse berettigede angreb på stivnede magt- og beslutningsmæssige strukturer; på den anden side var han bekymret over den politiske anmarch, som ønskede at lade politikken fremstå som et gebet for sig uden organisk forbindelse til religion, filosofi, kunst og poesi. Det er én af bogens mange fortjenester at portrættere Heiberg i dette lys med fastholdelsen af dilemmaerne i stedet for, som det traditionelt sker, at fremstille ham som reaktionær æstetiker og smagsdommer. Med præsentationen af ham som en nytænkende 'organiker' ydes han mere retfærdighed end som aristokratisk snob.

Udgangspunktet for Bertel Nygaards analyse er det lille manifest *Om Philosophiens Betydning for den nuværende Tid* fra 1833, der på den ene side har karakter af en samtidsdiagnose og på den anden side næres af en stærk modvilje mod at dyrke politik som sådan, dvs. som en afgrænset handlings sfære, som man kan "gå ind i". En sådan uddifferentiering var Heiberg meget imod, og han så politikens atomisering som et krisetegn, idet politikken modsat filosofien ikke havde sans for helhed og organisk samfundsmæssighed, men kun dyrkede en rent instrumentel forfægtelse af partikularisme og snævre egeninteresser. Det ses ikke mindst hos de unge liberale løver, der i løbet af 1840'erne skulle udvikle sig til at blive nationalliberale, hvor den nationale reference er lettere misvisende, for så vidt som de især dyrkede københavnske særinteresser i hård konkurrence med Hertugdømmernes regionalliberalisme. Både Heiberg og Nygaard er opmærksomme på, at kimene til denne udvikling var lagt i jorden allerede tidligt i 1830'erne.

Det ligger i kortene, at løsningen på det dilemma, som Heiberg befinder sig i, ikke kunne findes i en hvilken som helst filosofi, men at den måtte gå i retning af Hegel. Denne Hegel-tilknytning udgør da også bogens anden kontekstualisering, hvor forfatteren med sikker hånd får påvist, hvorledes Heiberg kunne gøre brug af den liberale positionering for at – hegeliansk ophævende – lade den indgå som del af en udvikling fremad mod en "organisk enhed af det mangfoldige", som det

---

⁴ Steen Busck: "Fra Elverhøj til finansloven", i Birgitte Hornbek (red.): *Det Æstetiske og Det Politiske*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag 2009, s. 61-77.

hedder s. 111, i modsætning til såvel et ukritisk forsvar for det bestående som et voluntaristisk amokløb *ante rem* med en alt for villet politisk aktionisme som motor. Heiberg talte, lader Nygaard os grundigt forstå, imod politikken, idet den i form af den liberale opposition udgjorde en begrænset, men højtråbende sfære for det "ensidigt dennesidige". Heiberg holdt derfor lige dele afstand til konservative religiøse og kulturelle kræfter, som ikke var opmærksomme på tidens tendens til individualisering, og til de liberales hyldelse til individualiteten og fornuf-ten mere end Ånden.

Om denne stærke Hegel-inspiration kan man især læse i de kortere af bogens i alt 11 kapitler, dvs. kapitel 4: "Filosofiens immanens som strategisk udvej", kapitel 5 om "Politisering, publikum og den 'højere Form'" og tiende kapitel om "Filosofien i handling – eller opløsning". Her føres vi med sikker hånd, elegante formuleringer og en yderst klarøjet argumentation ind i de hegelske tankebaner, hvor Nygaard færdes hjemmevant. Det giver ham mulighed for filosofisk at følge Heibergs kritik af de krisesymptomer, som knyttede sig til markedsforholdenes styrkelse. Denne styrkelse var for Heiberg ensbetydende med en fortabelse i endeligheden og realismen, ligesom det også gjaldt for Hegel med hans kritik af det økonomiske markeds selvtilstrækkelighed og "usædelige" "Kræmmer-Aand". Alternativet til denne endelighedsfortabelse, og det som samtidig er Heibergs ærinde, er at knytte ånd til endelighed, eller som det formuleres s. 65: "... at forene den tidligere generations absolutte idealisme med de nye realistiske tendenser for at opnå en højere syntese".

I den forbindelse er det tydeligt, at Bertel Nygaard i sin eftersporing af disse realistiske tendenser har udvidet den hegelske horisont med Ernst Blochs ideer om "objektivt-reale muligheder". Det er med andre ord Blochs gæringsbegreb, som her aktualiseres.⁵ Det forekommer at være et klogt valg; i særdeleshed når Heiberg var opmærksom på det uholdbare i at fremtvinge forandring med magt: Det tilstræbte politiske ideal kunne for ham "ikke være noget Nyt, som kommer til det Bestaaende, ikke en deus ex machina, men maa være indeholdt i det gjærende Stof, og udvikle sig deraf".

Klarere end som så kan en Bloch'sk tanke om forandringens mulighedsbetingelser næppe formuleres. Det er da også tydeligt, at Bloch har været med længe undervejs i fremstillingen, inden han for alvor præsenteres s. 123f. Hovedtanken hos Heiberg, fremanalyserer Nygaard med årvågenhed og konsekvens, er, som det spidsformuleret hedder s. 95, at den eneste udvej for den aktuelle krise ikke gik *fra* den eller *over* den, men *gennem* den. Fremtidsutopien måtte bygge på potentialer i såvel det bestående som det fremvoksende i en kombination af subjek-

---

⁵ I Blochs *Philosophische Aufsätze* hedder det explicit s. 375: "Det gærende er subjektet i materien".

tets potens og materiens objektivt-reale potentialitet. Med skyldig hensyntagen til både det vilde og det mulige. 'Vil' og 'bør' måtte suppleres med 'kan'.⁶

Med denne Hegel-orientering får Nygaard for alvor gjort opmærksom på den indflydelse i tidlig dansk politisk tænkning. Ganske vist har det længe været kendt, at den unge Orla Lehmann var stærkt Hegel-påvirket, ligesom det også er dokumenteret, at denne havde indflydelse på både Sibbern og C.N. David, men nu ser vi for alvor hegeliensk tænkning indplaceret i det politiske landskab takket være Nygaards velunderbyggede læsninger og den løbende historiografiske debat, som føres i de mange noter, der vidner om en høj grad af belæsthed.

Bogen fortjener med andre ord også historiografisk ros ved endelig at have bragt dansk forskning i denne periode på omgangshøjde med den påvisning af Hegel-påvirkning af den praktiske politik, som Dag Østerberg i 1997 indledte for Norges vedkommende i artiklen "Hegels statslære og den norske socialdemokratiske staten". Denne er siden blevet fulgt op i Rune Slagstads store værk *De nasjonale strategier* med påvisning af den indflydelse, som Hegels begreb om "sædelighed" havde i norsk politik under professorpolitikens regime i tiden fra 1814 og de følgende årtier. Dette sædelighedsbegreb spiller ligeledes en vigtig rolle for Torbjörn Nilssons studier i den særlige svenske embedsmandskultur, hvor man som embedsmand også kunne være kapitalist, samt i de finske studier i den ældste fennomanske filosofisk prægede politikkonception, hvor et af de centrale spørgsmål har været, hvor stærkt Hegel-påvirket denne i virkeligheden var. Nu kan Danmark også være med; forskningsmæssigt set.

Men samtidig må det stå klart, at der er en betragtelig forskel på den politiske indflydelse, Heiberg havde, når man sammenligner med ham folk som Fredrik Stang, Ole Jacob Broch og Anton Martin Schweigaard i Norge og J.V. Snellman i Finland. Dette leder naturligt over i spørgsmålet om den videre skæbne for Heibergs 1833-ideer, som samtidig kan give anledning til at foretage en tredje og sidste kontekstualisering. "Hvordan gik det?", spørger læseren utålmodigt, jo længere man når frem i bogen, og jo tættere vi kommer på de udslagsgivende 1840'ere. Også her er Nygaard klar i mælet, og hans svar på spørgsmålet er at opridse billedet af en tragisk skæbne for den ambitiøse utopi. Da filosofien skulle realiseres, havde den vanskeligere arbejdsvilkår end i Norden i øvrigt – ikke mindst i sammenligning med Norge. Bertel Nygaard opsummerer det s. 229 ved at pege på kløften mellem det strategiske og det taktiske perspektiv, som lå latent i Heibergs manifest. Sagt på en anden måde: det var svært at finde de rette agerende. Lehmanns interesse i sædelighed falmede stærkt og blev til hårdkogt, om end florumvunden realpolitik, og den middelstand, som Heiberg håbede så meget på i kraft af dens

---

⁶ Hos Bloch selv hedder det i *Tübinger Einleitung in die Philosophie*, s. 306, at en tanke kun kan trænge frem til virkeligheden, hvis virkeligheden trænger til tanken. Se også Niels Kayser Nielsen: "Revolution og arv – en introduktion til Ernst Blochs historieteori", i Jørn Erslev Andersen m.fl.: *Ernst Bloch – en introduktion*, Aarhus: Modtryk 1982, s. 57-76.

i hans øjne privilegerede erkendelsesposition (jf. note 39, s. 131), kunne ikke udfylde rollen som utopisk fyrtårn. Dertil var dens rodfæstethed i "endeligheden" for stærk; som H.C. Andersen så mistrøstigt skrev om nissen og spækhøkeren, må vi alle til høkeren "for grød". Dette måtte også Heiberg erkende. Tivolis forlystelser trak for hårdt. Der var helt enkelt for lidt at hænge sin utopiske hat på. Senere tiders historie har også måttet erkende, at filosofisk velbevandrede erkendelsespositioner ofte slår sig på virkeligheden. Det gjaldt såvel Karl Marx i hans skuffelse over de franske "kartoffelbønderes" holdning til Napoleon 3.⁷ som senere Georg Lukács i hans vidtløftige *Historie og klassebevidsthed*⁸ med dens blinde tillid til proletariatet og i sidste instans også Ernst Bloch selv og hans forhåbninger til det socialistiske samfund – jf. antologien med dens noget dobbelttydige titel "*Denken heisst Überschreiten*", som udkom i 1978 i anledning af Blochs død.⁹

Og hermed er vi så fremme ved den tredje kontekstualisering: manifestets indplacering i moderniteten, hvor med Nygaards formulering (s. 117f.) den sande dannelses indre har det hårdt i konkurrence med instrumentelle udvendige færdigheder såsom duelighed, rutine og virtuositet i omgangen med de modernistiske krav om tilvænning til forandringens dagliggørelse og individualismens frivillige afståelse fra at overskue helheden. I en sådan situation fanges man mellem tese og anti-tese med skingert råberi og gensidig dæmonisering uden gæring til følge. Der tilbydes to muligheder: på den ene side passivt at vente alting "i naturens orden", eller i blind tillid til, at Ånden ordner tingene, undlade at besvære sig, når målet alligevel kommer af sig selv, som Nygaard formulerer det s. 223, og på den anden side forceret aktionisme, hvor man med magt og idépolitik uden jordbunden realitetssans ønsker at skabe historie eller i det mindste at drive den frem i totalitær og tilsyneladende bedrevidende idealisme. Her bliver det et spørgsmål om enten at gå *med* sin tid eller at gå *imod* sin tid i stedet at stræbe efter en samordning. Det var erkendelsen heraf, slår Nygaard emfatisk fast i det centrale kapitel 10, der i sidste instans – og det vil sige 1840'erne – bevirkede det tragiske ophør for Heibergs Hegel-inspirerede utopi. Han havde for dårlige medspillere i samtiden og havde – modsat folk som de norske embedsmandspolitikere og de fennomanske folkeopdragere – selv for svag en position til at gøre sin indflydelse gældende. Og her er vi så ved vejs ende. Heiberg måtte mistrøstigt anerkende sit nederlag. Men skal det virkelig ende hermed, spørger Nygaard i det lille afslutningskapitel, hvor han insisterer på håbet som princip og på en anden politik-opfattelse end den snævert instrumentelle. Det havde man gerne set mere udfoldet, men måske er der i øjeblikket ikke meget mere at skrive herom end som så.

⁷ Karl Marx: "Der achzehnte Brumaire des Louis Bonaparte", i *Marx-Engels Werke*, Berlin: Dietz, 1960-90, bd. 8.

⁸ Georg Lukács: *Geschichte und Klassenbewusstsein*, Neuwied og Berlin: Luchterhand 1968 [1923].

⁹ Karola Bloch og Adelbert Reif (red.): "*Denken heisst Überschreiten*". In *Memoriam Ernst Bloch 1885-1977*, Köln og Frankfurt am Main: Europäische Verlagsanstalt 1978.

Men derfor kunne en parallelisering mellem de Nationalliberale og Det Radikale Venstre nu nok have været på sin plads, når forfatteren nu trækker lange linjer op til i dag. Det samme kunne gælde behandlingen af de universalistisk tænkende menneskerettighedsforkæmperes paradoksale tiltro til kulturrelativismen og de dilemmaer, dette indebærer i form af højrøstet vilje til at indgå i dialog med totalitære regimer i menneskehedens navn, som man har set det i forbindelse med militærdiktaturet i Syrien.

De mere usikre elementer i bogen: at inddragelse af Jacques Rancière forekommer lettere overflødig, at Ernst Bloch kommer for sent på banen, at idéen om kulturens vareliggørelse ikke bruges til ret meget, at der er en vis uegalitet i abstraktionshenseende mellem de forskellige kapitler, at der på s. 122 ses en ejendommelig anvendelse af Plekhanov og Gramscis hegemonibegreb, og at Sibbern behandles noget lemfældigt, skal der ikke gøres mere ud af.

De overskygges nemlig i rigt mål af helhedsindtrykket af en monografi præget af et stort historisk overblik, historiografisk kyndighed, stærke koblinger mellem empiritæt kildeudnyttelse og især idéhistorisk og filosofisk begrebsanvendelse. Dette sammenholdt med den argumentative skarpsindighed og den omstændighed, at bogen er velskrevet – sine steder endog stilistisk raffineret – gør, at man som anmelder begejstret kan anbefale dette solide værk. Bertel Nygaards monografi er mere filosofisk og idéhistorisk orienteret end de danske og nordiske historikerkolleger, som han indledningsvis blev sat i relation til, men hans bog knytter sig overbevisende til den tendens til revision af 1820'ernes og 1830'ernes politiske kultur, som også blev omtalt, og vil som sådan givetvis få sine læsere.

NIELS KAYSER NIELSEN

PH.D., LEKTOR

INSTITUT FOR KULTUR OG SAMFUND

AARHUS UNIVERSITET